

MAGYAROK SOUTH NORWALKON
ADALÉKOK AZ ABAÚJIAK KIVÁNDORLÁSÁHOZ

Az első éves néprajzi – B szakos – alapozás után az első nyári gyűjtési gyakorlatra a tanszék akkori fő terepére, a Zempléni-hegység középső vidékére mentünk. 1975. június végét írtuk. Regécen laktunk, innét jártuk a falvakat: Arkát, Hejcét, Baskót, Fonyt, a Hutákat és a többit. A felsőbb éveseknek már megvolt témájuk, nekünk kezdőknek főként a zempléni falvak kapcsolatrendszerét kellett kérdeznünk professzorunk kérdőíve alapján. A témához kapcsolódóan Barna Gábor „Amerikás magyarok” címmel egy kis, tizenhat pontba szedett kérdőívet osztott szét az érdeklődőknek. Az izgalmasnak tűnő témába azonnal beleszerettem, amit bizonyára az is befolyásolt, hogy majdnem minden „adatközlő” tudott családi történetekkel vagy más adalékokkal szolgálni. Magyarán: könnyű volt „gyűjteni”. A nyári táborban kezdett, majd ugyanitt a terepen és a könyvtárakban folytatott kutatásból született meg első tanulmányom, ami a Zempléni-hegység kivándorlásáról, s ezen keresztül a ki- és visszavándorlás néprajzi megközelítéséről szólt. Barna Gábor a cikket négy saját, Fonyban készített fényképével segítette: egy amerikás láda, valamint három, vallásos tárgy – házi oltár, szentkép, szenteltvíz tartó – felvételét használhattam fel.¹ A falvak, ahol akkor kezdőként a néprajzi gyűjtés fogásaival ismerkedtünk, fontos kivándorlási terület volt. Többben hivatkoztak Bridgeportra – többnyire *pricsport*-nak ejtették –, Norwalkra, Norfolkra – ez a kettő talán még egyeseknek ugyanaz a település volt, *Norfolk*.² Az egykor kivándoroltak amerikai munkahelye, a kint maradottak lakóhelye azonban többnyire feledésbe merült, noha az itthon maradt rokonok, a leszármazottak élénken őrizték a század eleji amerikázás emlékét.

Majdnem két évtizeddel később, 1993-ban egy három hónapos Fulbright ösztöndíj jóvoltából jutottam el arra a területre, ahova a Zempléni-hegység középső vidékéről érkezett kivándorlók többsége munkát talált. Egyik fő megtelepedési helyük a New Yorktól északra eső Bridgeport volt, valamint a közeli kisebb város, South Norwalk. Kutatásomat elsősorban Bridgeporton, illetve ennek magyar negyedéből – a West Endről – kirajzott magyarok lakóhelyén, Fairfielden végeztem. Bridgeport az amerikai magyarok egyik legkorábbi és legfontosabb központja volt. Történetét ennek ellenére még nem írták meg,³ ezért is volt indokolt az itteni magyar közösség vizsgálata. A város a New Yorkban partra lépő bevándorlók közeli, könnyen elérhető célpontja volt, korai magyar kolónia alakult ki, élénk közösségi élettel. Itt azt vizsgáltam, hogy a magyaroknak az Egyesült Államokban született gyermekei milyen mobilitási pályákat futottak be, s a második generáció hogyan vált amerikaivá, de egyben

¹ Fejős 1979. 319. (6–9. kép). A cikkhez Fonyban nem kutattam, ezért is jöttek jól Barna Gábor felvételei.

² Norwalk s azon belül South Norwalk, vagy East Norwalk Connecticut államban található, Norfolk nevű hely több államban is van: Connecticut, New York, Massachusetts, Nebraska, Virginia.

³ Kivéteklént ld. Bardin 1959; Puskás 1982. 194–195, 225–226, 501–502. Vö. Havadtoy 1976.

mennyiben kötődött az amerikai magyar élethez, hogyan formálta meg etnikus identitását s az hogyan változott. Főként az 1920-as évektől az 1960-as évek végéig tartó fél évszázad fejleményei foglalkoztattak, de igyekeztem a korábbi korszakra vonatkozó forrásokat is összegyűjteni, tanulmányozni. A bridgeporti magyarok története sok szállal kapcsolódott South Norwalkhoz, ahol a magyarok többsége épp azokból a falvakból származott, ahol annak idején Barna Gábor tanácsára elkezdtem a század eleji paraszti kivándorlással foglalkozni. Most Gábor 60. születésnapjára viszonzásként az egykori első kutatás későbbi (amerikai) folytatásából választok ki – a teljesség igénye nélkül – egy ünnepi csokorra való adatot South Norwalk város magyar történetéből.⁴

*

A Connecticut állambeli Norwalk az Egyesült Államok keleti partvidékén, New Yorktól északra mintegy hetven kilométerre fekszik. A magyarok a South Norwalkon telepedtek meg a magyarországi kivándorlás korai időszakában, már az 1880-as évek elejétől kezdődően. Ez a város-városrész 1871-ben alakult az 1651-ben bejegyzett Norwalk egy külső telepéből; a kettő 1913-ban közigazgatásilag egyesült. A New York és New Haven közötti vasútvonal mentén kisebb ipari központtá váló South Norwalk 1900-ban 6591 lakost számlált, 1910-ben 8968-at. Ezt követően már csak Norwalk lakosság száma ismert: 1910-ben 24.211 fő, 1920-ban 27.743, 1930-ban 36.019, 1940-ben közel negyvenezer. Az északabbra eső nagyvárost, Bridgeportot ugyanekkor csaknem 150 ezren lakták. Mindkét település Fairfield megyéhez tartozik.⁵ Bridgeporton a magyar anyanyelvűek 1920-ban 9443-an voltak (5223-an külföldön, azaz Magyarországon születtek), Norwalkon 2494-en.⁶ A városok összlakosságához viszonyítva a magyarok részaránya szerény, de a szűkebb lakókörnyezetüket nézve, jelenlétük számottevő. A kisebb városban, South Norwalkon arányuk legalább huszonöt százalékra becsülhető. Ha még jobban szűkítjük a területet, még egy kisvárosban is jelentős különbségek lehetnek. Így South Norwalkon a magyarok főleg a Springwood nevű részen laktak, a vasút két oldalán: jobbról az Ely, Lexington Avenue-k és balról a Bouton Street által határolt területen, a vasútállomástól délre, átellenben a városközponttal. A református templom utcájából, a Lexingtonból kiága-

---

⁴ South Norwalkon kevés időt tölthettem, mivel a bridgeporti kutatás a teljes időmet kitöltötte. Itt köszönöm meg Mrs. Margaret Csovanyos segítségét, aki főleg a katolikus egyházzal kapcsolatban nyújtott értékes információkat és forrásokat. Nagy segítséget kaptam a református egyház főgondnokától, Mr. Frank A. Dudastól, aki személyes találkozásunk nélkül is lehetővé tette, hogy az egyház első házasságkötési és halálozási anyakönyvét, valamint több más iratot a parókián lemásolhassak. Köszönet érte! South Norwalk magyar múltjához értékes forrást jelent az 1930-as évek derekán a New Deal keretében indított nagyszabású szövetségi kutatási program (a Works Progress Administration) által indított, az állam teljes leírását célzó vizsgálat (Federal Writers' Project for the State of Connecticut), amelynek egyik részfeladata a bevándoroltak, az etnikai csoportok kutatása volt. A felmérésnek a magyarokra vonatkozó nyersanyagát a továbbiakban WPA rövidítéssel idézem, megadva az egyes feljegyzések rövid címét.

⁵ A statisztikai adatokat lásd Burnight–Whetten 1952; http://en.wikipedia.org/wiki/Historical_U.S._Census_Totals_for_Fairfield_County,_Connecticut (letöltve 2010. július 31.).

⁶ Puskás 1982. 494., 497.

zó egyik kisebb utca a Kossuth Street, nem messze a vasút felé, az Elyből nyílik egy rövid köz, a Papp Street. Springwood a Whistleville – mondjuk: „Fütyfalva” – gúnynevet kapta, mert a városrészen átbogó vonat, mielőtt elérte a vasútállomást mindig nagyokat fütytett. Az emelkedők közötti mélyebb, egykor mocsaras területet a polgárháború utáni évtizedben töltötték fel, amit a bevándorlók népesítettek be, főleg a magyarok, kisebb részt az olaszok. Ez a rész lett South Norwalk fő lakó övezete, családi házakkal, kertekkel, a nagyobb utcákon üzletekkel. A Bouton Streetből nyugatra nyíló, a dombra felmenő Cliff Streeten épült a magyar katolikus templom, légvonalban mintegy 300 méterre a református templomtól, de a vasúttól balra. A városnak ez a dombos vidéke – Hunky Hill névvel is emlegették – a Boutontól nyugatra, északnyugatra a Flax Hill Road mentén a Highland és keletre a Soundview Avenue-k között, illetve a dombokra felfutó utcák számítottak a jobb résznek, a magyarok fokozatosan ide is kitelepültek. Eredetileg itt nagy szabad erdős területek, elszórtan farmok, kertészetek voltak, ahol állatokat is legeltettek, ezt a vidéket is lassanként benépesítették. Nyolc-tíz magyar családnak volt itt farmja, legtovább a Fodor farm működött. Itt is találunk magyar utcaneveket: Buda Street, Pogany Street, Hadik Parkway. Az 1930-as évek derekán a vasút két oldalán, valamint a dombos részen lakó magyarokat körülbelül ötezer főre becsülték; ők tették ki Norwalk összlakosságának kb. tizenhárom százalékát. Az egykori magyar bevándoroltak és gyermekeik azonban ezen a szűkebb és zártabb South Norwalk-i részen a többséget alkották. Tőlük északra, a belváros felé amerikaiak laktak, tőlük délre olaszok, akik kisebb számban a springwoodi részen is elvegyültek a magyarokkal. A magyar negyednek s az itteni kisvárosi, európaias életnek a második világháború utáni társadalmi változások vetettek véget. Whistleville, az Ely Avenue menti közösséget a 136-os főút – a Dr. Martin Luther King Drive – megépítése rombolta le végleg, amely fizikailag is kettéválasztja az egykori negyedet.⁷

A városban az első magyarok az 1880-as évek elején tűnnek fel. Hevesy István (Steve Hevesy) 1936-ban úgy emlékezett vissza, hogy az első két magyar 1880-ban érkezett. Egyikük Bárdos Dániel volt, a másikat Redwaynek hívták. Ő tíz évesen 1884-ben került a városba, hasonló nevű nagybátyjával.⁸ Redwayről eddig annyit sikerült kideríteni, hogy valószínűleg keresztneve János volt és 1863-ban született; az 1930-as népszámlálás összeírásakor Bertha nevű feleségével és négy gyermekével a városban lakott. Egyik fia, John 1937-ben üdvözlő szavakat mondott az egyesült egyetek rendezvényén. Valószínű, hogy a név már „amerikanizált” forma, aligha lehetett ez egy bevándorolt magyar eredeti neve.⁹ Bárdos Dániel és családja egészen máig jól

---

⁷ A magyar negyed körülhatárolását a WPA-felmérés (Economic Life c. rész) és John Kurtzman, magánkiadású emlékezései (Kurtzman 2008) alapján foglaltam össze; az utcanevekhez vö. Papp 1991. A felsoroltakon kívül van még egy „magyar utca”, a Juhasz Road, távol a magyarok egykor lakta résztől.

⁸ WPA, Historical Survey, 2.

⁹ WPA, Federated Societies, 6. Bridgeporton 1930-ban szintén volt egy Ridgeway nevű család; William és felesége, három gyerekkel. Itt és a továbbiakban a családi adatokat a Family Search, azaz a mormon családtörténeti adatbázis

(<http://www.familysearch.org/eng/default.asp>), a református egyház házassági (1895–1862) és halálozási (1905–1930) anyakönyvei, valamint az egyház százéves jubileumára kiadott album családi információi (Anniversary Album 1993) alapján állapítottam meg. Az 1930. évi census

nyomon követhető. Vilmányban született 1866-ban, egy évvel idősebb felesége, Vadas Katalin szintén vilmányi. Házasságot South Norwalkon kötöttek 1889. június 28-án. Ekkor még nem volt magyar templom a városban, de még az Egyesült Államokban sem. Életkorából ítélve – mint Redway esetében –, az 1880-as érkezés nem tűnik pontos adatnak, tizennégy évesen nem lehetett a norwalki magyarok pionírja. Persze lehet, hogy idősebb testvérével, nagybátyjával érkezett Amerikába, akitől elválva jött Norwalkra. Bárdos Dániel későbbi felesége, ha odahaza ismerték is egymást, valószínűleg külön, más időpontban érkezett; hacsak a fiatalember nem utazott haza, s vett később újra vándorbotot a kezébe – akár együtt majdani jövendőbelijével. Nyolc gyermekük született, öt fiú és három lány, s mindegyikük magyar párt választott házastársul. 1930-ban négy gyermekükkel – William (született 1901-ben), P. Andrew (1904), Louis (1907), M. Agnes (1910) – még együtt laktak, a többiek már külön háztartásban. Bárdos Dániel egyik alapítója volt a magyar református egyháznak 1893-ban, és az első főgondnokául is őt választották. Legidősebb lánya, Ilonka (1897) 1995-ben hunyt el, a református egyház százéves jubileumakor 1993-ban még a gyülekezet legidősebb tagjaként köszöntötték. Az ő férje, Hevesy Lajos (William) már szintén Amerikában született (1889), egyik fiuk, William J. Hevesy (1928) avatta fel az egyházi jubileumon a gondnokok emléktábláját. Az ő felesége harmadik nemzedékbeli magyar. Két fiuk, William (1953) és Mark (1959) a negyedik, egy unokájuk az alapítóknak ötödik nemzedékbeli leszármazottja, ami jelzi az egyház tagságának generációkon átívelő bizonyos folytonosságát, etnikus múltját, de egyben amerikanizációjának menetét is.¹⁰

Amikor Steve (István) Hevesy 1936-ban adatokkal szolgált, a magyar közélet ismert személyisége volt. Ennek ellenére családi adatit a rendelkezésemre álló forrásokból eddig nem sikerült azonosítani.¹¹ Kétségtelen, hogy a Hevesi család, illetve családok tagjai az első South Norwalki-i magyar bevándoroltak közé tartoztak. Bárdos Ilonka férjének, Hevesy Lajosnak már a szülei is South Norwalkon házasodtak, 1884-ben; édesapja, János vilmányi (1857), édesanyja, Kvancz Julianna fonyi (1866) volt. Még három korai házasságkötésről van adatunk: Hevesi Julianna (Vilmány, 1859) és a római katolikus Hudák János (1857) 1882-ben, Hevesi Mihály (Vilmány, 1865) és Lengyel Mária (1865) 1884-ben, Hevesi József (Vilmány, 1870) és Nagymáté Klára (Fony, 1873) 1893-ban kötöttek házasságot South Norwalkon. Mind a négy Hevesi házasság Vilmányban született, így a forrásokban nem szereplő tízéves István és a szintén István nevű nagybátyja valószínűleg szintén innét érkeztek. Nem tudjuk, hogy a South Norwalkon elsőként felbukkanó öt Hevesi nevű felnőtt bevándorolt egymás testvére volt-e, bár ez feltételezhető. Mindenesetre tény, hogy ez a család valóban a legelső, az alapítók közé tartozott. Hevesi János első három gyermeke Bridgeporton született, a negyedik New Jersey állambeli Newarkon. Ez arra utal,

---

személyi adatait a www.footnote.org adatbázis alapján használtam. Hasznosítottam a The Statue of Liberty–Ellis Island Foundation adatbázisát is, amely az 1892–1924 között partot ért hajók utaslistáit teszi hozzáférhetővé (<http://www.ellisland.org/default.asp>).

¹⁰ Anniversary Album 64, 89; a százéves jubileumi istentisztelethez ld. *Magyar News*, III. 1993. No. 10. 1–3. A felsoroltakon kívül a források további Bárdos nevű norwalkiakról is tudósítanak.

¹¹ Nehezíti a helyzetet, hogy a Hevesi családnév írása nem következetes, váltakozik a Hevesi, Hevessi, Hevesy változat.

hogy kiérkezésük és házasságkötésük után több helyütt próbáltak munkát találni. Ötödik gyermekük, Lajos születési helye viszont már South Norwalk, ami jelzi, hogy visszatértek első állomáshelyükre, ahol végleg megtelepedtek. A családfő itt hunyt el 1916-ban köszvényben, épp mielőtt hatvanadik életévét betöltötte volna.

A WPA-felmérés szerint, a helyi informátorok – Steve Hevesi, a református lelkész, Tóth Béla – tájékoztatása szerint a norwalki magyarok többsége négy Abaúj megyei faluból származik: Vilmány, Ruszka, Fony és Hejce. Vilmányt már láthattuk, a többihez példaként még egy családnevet említek. A Kvancz vezetéknev főként Fonyból, néhány esetben Hejcéről kivándoroltakra vonatkozik, s több nagy kiterjedésű rokonságukra vonatkozik. Fonyban született 1871-ben Kvancz János, aki a Göncruszkaról kikerült Szölledi Klárával 1893-ban esküdött meg a magyar református templomban. Hét gyermekük közül kettő nem érte meg az egy évet, a többiek South Norwalkon éltek le életüket. Berta huszonkilenc évesen tüdővészben hunyt el 1922-ben, miként az apja 1921-ben. Felnőttként mindegyik gyerek magyar párt választott. Kvancz János testvére volt Julianna – a már említett Hevesi Lajos édesanyja –, valamint idősebb nővére, Borbála, aki szintén Fonyban született 1864-ban. Ő volt a felesége Dókus Gábornak, a South Norwalk-i magyar református lelkésznek. Együtt vándoroltak ki – mint alább lesz még róla szó – 1893-ban, két gyermekükkel. A szövevényes családi viszonyokra utal, hogy csak Fonyból még legalább két Kvancz család gyarapította a magyar közösséget. A források még egy Kvancz Borbáláról adnak hírt. Ő 1875-ben született, s 1897-ben köt házasságot South Norwalkon Varga Mihállyal. Az ifjú férj ugyancsak Göncruszkaról érkezett, házasságkötésekor egy lakatgyárban dolgozott; feleségét mint szolgálót jegyezték be az anyakönyvbe. Nem testvére, talán unokahúga lehetett a szintén fonyi, szintén szolgálóként dolgozó Kvancz Rózsa (1874), aki ugyanabban az évben, 1897-ben házasodott a norwalki magyar egyháznál. Házastársa, Szócs István (1871) Göncről vándorolt ki, vasútnál dolgozott. Végül, mintegy jelezve a családi és a falvak közötti kapcsolatok ma már nem könnyen kibogozható szálait, egyetlen Hejcéről elszármazott családra utalok: Kvancz István 1873-ban született, ötvenöt éves korában mint gyári munkás köszvényben hunyt el a városban 1928-ban. Felesége Vadas Erzsébet a Vilmányról kivándoroltak népes köréhez tartozott.

Az első megtelepülők családi adatai is jelzik, hogy egy évtized alatt már viszonylag nagy számban fordulnak meg magyarok az említett falvakból, s máshonnan South Norwalkon. A századforduló táján a kisváros ipari üzemei, a vasút, s kisebb részt a környék farmjai jó munkalehetőséget biztosítanak a folyamatosan érkező bevándorlóknak. Ausztria-Magyarország washingtoni követségének tanácsosa, báró Giskra 1904. március 8-án többek közt ezt írja a South Norwalkon tett látogatásáról: „A kolónia [...] 700 főből áll, ezek a közeli vas- és posztógyárak munkásaiként keresik kenyerüket, 1-1,50 dollár a napibérük. 400 közülük, vagyis 90 család alkotja a magyar református egyházközséget, míg 70 család r. k. vallású.”¹² Pár évvel később hasonló adatokat vetett papírra az amerikai munkaviszonyokat tanulmányozó Ferencki Lajos: „Mintegy 700 magyar lakik itt s ezek közül legalább száznak háza van.

---

¹² Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), a Miniszterelnökség központilag iktatott iratai, K 26–1905–XIX–146. I. rész (3211–1904) (német eredeti fordítása). Giskra arról is ír, hogy „könnyebb üzleti előmenetelük miatt” 43-an már megszerezték az amerikai állampolgárságot.

Többen vannak, akik 3–4 házzal is bírnak. Vagy tíz magyar ember foglalkozik szalon-üzlettel (sörkimérés). A magyarok legnagyobb része vasgyárban, lakatos műhelyben dolgozik, azonkívül széjjel szórta szőrme, posztó és papírgyárban, valamint külső munkákat végeznek a vasútnál és papírgyárakban. A vasöntő munkások hetenként 20 dollárnál is többet, a közsőrűsök 15–18 dollárt keresnek hetenként. Közönséges napszámos munkabér napi 1 dollár 50 centtől 2 dollár 50 centig.”¹³ A „szőrme és posztógyár” főként a kalapgyártásra vonatkozik, amelynek Norwalk volt az ország egyik fő központja. Legjelentősebb az 1858-ban alapított Crofut & Knapp Company nevű kalapgyár volt, de más vállalatok is tevékenykedtek ezen a téren.

A jó munkalehetőségek kedvezőek voltak nem csupán az időleges munkavállalás és gyarapodás szempontjából, hanem elősegítették, hogy a bevándorlók inkább megtelepedjenek és ne térjenek vissza hazájukba. Az újságíró Gondos Sándor kivándorlás ellenes, szociográfiai értékű 1913-ban megjelent vitairata-beszámolója az itteni magyar kivándoroltak viszonylagos jómódjáról tudósít. A polgármestertől nyert információk alapján arról ír, hogy South Norwalk magyarjai a város 6958 fős lakosságának tizenkilenc százalékát teszik ki. Kétszázhatvan magyarnak van saját háza, ami a végleges megtelepedés szándékát mutatja, bár közülük még csak negyvenhárman amerikai polgárok. Ők lehetnek – gondolnánk – a legkorábbi megtelepülők, de mindjárt kiderül, hogy ez nem ilyen egyértelmű. A Kennedy Banktól nyert adatok szerint 220 magyar érdekelt házépítési kölcsönben, tizenheten már teljesen kifizették tartozásukat. Bankbetétje ennél a banknál 172 magyarnak van, összesen 22.115 dollár értékben, ami átlag fejenként 128 dollárt jelent. A cikkíró példaként egy sikeres magyart mutat be, a Veszprém megyei Városlődről 1905-ben kivándorolt Rajky András. Odahaza földműves volt, hat holdon gazdálkodott, de dolgozott az ajkai üvegyárban is. Az első két évben 550 dollárt küldött haza, a harmadik évben kihozta családját. South Norwalkon gázkályhával fűtött, hideg-meleg folyóvízes saját egyemeletes házában lakik, hetente moziba jár, esténként sört iszik, gramafonja van. Az ötven éves férfi már amerikai polgár, lánya egy ír felesége, gyerekei nem beszélnek magyarul. Fia egy itt született magyart vett feleségül, ők részben beszélnek magyarul. Az öregek magyar lapot járatnak, tagjai a magyar egyleteknek, az egyházaknak. Rajky András háza és kertje 3000 dollárt ér, ingóságokkal, bankbetétjükkel és betegsegélyeikkel, életbiztosításukkal együtt összesen több mint 7000 dollár „anyagi érdekeltséggel” rendelkeznek. Mindez látványosan bizonyítja, hogy az óhazai viszonyok nem vetélkedhetnek az újvilággal.¹⁴

---

¹³ Ferenczi 1909. 10. Megemlíti, hogy Darienben, amely a dombokon túl Norwalktól keletebbre fekszik, „*mintegy hat magyar család s körülbelül 50 magyar lakik. Mindenfelé szép farmok (tanya-szállás) vannak. A Farm munkás 1/4 dollárt kap naponta ellátás nélkül, s havonta 25 dollárt ellátással. A magyarok mint famunkások nem dolgoznak többet 8–9 hónapnál, aztán leginkább a városba mennek téli munkára.*”

¹⁴ Glenn 1913. 286–287. Az újságíró öntudatos amerikai polgárként – ezért használ amerikai nevet – ír a kivándorlás ellen. South Norwalk esetével azt akarja bizonyítani, hogy az ilyen kisvárosokban olyan életszínvonalra tesznek szert a magyar bevándorlók, hogy lehetetlen őket hazatérésre ösztönözni. Velük szemben a nagyvárosokban, pl. New Yorkban, Clevelandben sokkal rosszabbak a munkaviszonyok és a megélhetési lehetőségek, így az oda irányuló kivándorlással szemben lenne csak esély ellenpropagandát kifejteni.

A leíró források, elsősorban a korabeli hírlapok, egyházi és egyesületi kiadványok számtalan egyéni sikert megőrkítő személyes és családi életrajzot rejtenek. Ezekből is jól látható, hogy a Zempléni-hegység középső vidékének falvaiból kivándorolt magyarok egykori életviszonyaihoz képest óriási változásokon mentek át. A gyárakban, ipari üzemekben, a vasútnál végzett munka mellett a bevándoroltak közül kerültek ki – általában az anyagi gyarapodás nyomán közülük emelkedtek ki – a helyi kereskedik, üzlettulajdonosok. A számos lehetséges eset közül csak két példát említek. A katolikus hitközség egyik alapítója Lengyel Pál volt. Hejcéen született 1874-ben, kivándorolt 1893-ban; ekkor érkezett South Norwalkra. Fényképes újsághirdetésük szerint 1911-ben már kocsmája – amerikai magyar szóval: *szalonja* – volt a városban az Ely Avenue 19 alatt, vagyis a magyarok által sűrűn lakott utcában. Felesége szintén hejcei születésű, Gomolcsák Rozália. Három gyerekük volt.¹⁵ Budovszky Gyula 1917-ben hirdeti a saját házában lévő „elsőrangú magyar hentes, mészáros és fűszer üzletét”, amely az Ely Avenue 9 alatt volt található. Fényképes hirdetése egy hatalmas, három szintes kőépületet mutat. Az üzlet ajánlása így hangzik: „*Hol a leg-tisztább kezeléssű és óhazaiasan készített finom paprikás szalonna és kolbász bármikor kapható. Vevői az előzékeny kiszolgálás mellett a legolcsóbb árért szerzhetnek be szükségleteiket.*”¹⁶ A tulajdonos életrajzi adatait nem sikerült kideríteni. Lehetséges, hogy nem az abauji falvakból vándorolt ki, de üzleti sikere a bevándoroltak életútjának egy lehetséges, ha sokaknak nem is megadatott változatát mutatja. Két évtizeddel később, 1937-ben, a súlyos gazdasági válság, a depresszió után a magyar negyedben 28 önálló magyar kis vállalkozás, üzlet, kereskedés, szolgáltató működött. Nyolc-tíz magyar családnak volt a város szélén, illetve azon kívül farmja, akik zöldséggel, baromfival, tejjel látták el a magyar közösséget. A felsőbb osztályt tizenöten képviselték: három pap, három orvos, két-két ügyvéd és fogász, egy vegyész és négy tanító.¹⁷

*

A kivándorolt magyarok közösséggé szerveződését betegsegélyező egyletek és egyházak segítették. South Norwalkon az első két önszegélyező egyesület 1891-ben alakult, az Első Egyesült Betegsegélyező és a Hunyadi Magyar Betegsegélyező Egylet. A mindössze tíz-tizenkét taggal alakult két szervezet növekedésnek indult, s 1906-ban egyesült az Első és Hunyadi Egyesült Magyar Betegsegélyező Egylet néven. Közben 1898-ban szerveződött meg a Szent József Első Magyar Római és Görög Katolikus Egylet férfi és női osztálya. Ezek helyi betegsegélyezők voltak, havi tagdíj mellett baleseti, vagy haláleseti díjat fizettek a taglétszám alapján. A betegsegélyezésben a szomszédos nagyváros, Bridgeport központi szerepet játszott, hiszen itt két, később országos szövetséggé bővült betegsegélyező szervezet alakult meg: a Rákóczi Magyar Betegsegélyező Egylet (1883) és a Magyar Betegsegélyező Egyletek Szövetkezete, más néven a Bridgeporti Szövetség (1892), amely később az amerikanizáció jeleként Amerikai Betegsegélyező és Életbiztosító Szövetség nevet vette fel. Ezek korán osztályokat létesítettek South Norwalkon is. Harmadikként az országos Református Egylet is alakított helyi osztályt, amelynek mindenkori elnöke a református lelkész volt.

¹⁵ *Szabadság*, 1911. Húsz éves jubileumi szám, V. rész, 15. old.

¹⁶ *Amerikai Magyar Népszava Naptára* 1916.

¹⁷ WPA, Economic Lif, Part II, 5–8.

Helyben az országosak közül a legnépesebb a Rákóczi lett, amelynek harmadik osztálya 1900-ban alakult. Ennek előtte is voltak már a szövetségnek tagjai, a bridgeporti „anyaegylethez” tartoztak, s az egyletnek South Norwalkon 1894-1895-ben már önálló beteglátogatója volt.¹⁸ A városi osztályt megalapító tizenegy főből nyolcan Abaúj-ból jöttek: kettő Fonyótból (Gönczy István és Gyula), egy-egy Arkából, Göncruszkából, Felsőnovajból, Hollóházáról, Kassabödről, Idrányból, ketten Borsodban születtek (Szirákon és Balajton), egyikük pedig a bács-bodrogi Ujverbázon.¹⁹

Az 1930-as években a betegsegélyező és biztosító egyletek már több száz főt tömörítettek. Nem minden magyart – nagyjából a negyedüket tudhatták soraikban –, de így hozzájárultak a bevándoroltak és gyermekeik biztonságához. A Szent József Egylet 1931-ben 849 főt számlált, a Hunyadi taglétszáma 1930-ban érte el a csúcst, körülbelül 700 főt, ami a WPA-felmérés idejére 585-re csökkent. Ugyanakkor a helyi Rákóczi titkára mintegy ezer tagot említett. A két szervezet tagságának háromnegyede a bevándorolt generációból került ki. A Hunyady tagságának nagyjából az egyharmada a Rákóczihoz is tartozott. A Rákóczi titkára a fenti adattal valószínűleg túlzott, mert a szövetség ötvenéves jubileumakor, 1938-ban a fiók hivatalos tagsága 567 felnőttet és 98 gyereket számlált. Fennállása alatt az osztálynak több mint 300 ezer dollár bevétele volt. Kifizetett betegsegélyre közel 58 ezret, öregeknek és haláleseti segély címen 137 ezret. A jubileumkor még hárman éltek az alapítók közül: Lengyel Sámuel (született Arkán), Draskóczi Mihály (kivándorolt Idrányból) és a fonyi Gönczy Gyula, aki időközben Newarkba költözött. A szövetség legrégebbi tagjai között köszöntötték Novotnik Jánost és Szendy Andrást, akik még a szervezetet megalapító bridgeporti egyletbe léptek be, az előbbi 1897-ben, az utóbbi egy évvel később.²⁰

A betegsegélyező egyesületek nem kulturális vagy művelődési céllal alakultak. A század elején még nem foglalkoztak mással, mint segélyezéssel. Egy helyi lakos, Kardos Imre szóná is tette ezt az Országos Nemzeti Szövetség elnökének küldött levelében. Mint írta, a városban 1500-2000 magyar lakik, van betegsegélyező egyletük, négy is, „de egyéb semmi”. Hogy a fiatalokat visszatartsa a „rossz társaságtól” 1904-ben megszervezte a South Norwalki Ifjúsági Zenekart. „*A fiúcskák most húszan vannak – írta –, de törekvésem az, hogy minél hamarabb legalább negyvenen legyenek.*”²¹ Idővel a betegsegélyzők is valamelyest nyitottak és kezdtek hozzájárulni a közösségi események megszervezéséhez, megünnepléséhez. Leginkább a Rákóczi igyekezett tevékenységét bővíteni és a segélyezéssel foglalkozó egyleti gyűléseken kívül rendszeresen tartott zenés, táncos mulatságokat, magyar rendezvényeket. (A Rákóczinak Bridgeporton saját zenekara is volt.) Az 1920-as évek második felében

---

¹⁸ Lakatos 1938. 26, 108.

¹⁹ Rákóczi Magyar Betegsegélyező Egylet, 3. osztály, South Norwalk, jegyzőkönyv. Rákóczi Aid Society Papers, 86.2. Box 5. American Hungarian Foundation, New Brunswick, NJ.

²⁰ MOL, A Magyarok Világkongresszusának állandó szervezeti irodája iratai, P 975. 4. cs. 187 (South Norwalk, Szent József Betegsegélyező Egylet); WPA, Organisations, 2; Rákóczi Sick & Death Benefit Society; Hunyadi Society; Lakatos 1938. 108; az alapító örege tagok listája: 54.

²¹ A levelet teljes terjedelmében közli a *Kivándorlasi Értesítő*, 1905. április 13-i száma, 5. old. A levélíró arról is beszámolt, hogy kezdeményezte egy közösségi terem építését a fiatalok számára. Az építkezés amerikai segítséggel el is indult.

azonban már a fiatalságot kevésbé tudta megmozgatni, az egylet működése – a megújuló tagtoborzó kampányok ellenére – jórészt a bevándorolt nemzedékre korlátozódott. A szövetség félévszázados jubileumára kiadott díszes album Rákóczi Ferencet több történelmi, szépirodalmi írásban is megidéző gazdag tartalmával nem annyira a fiatalok óhazai kötődését és történelmi tudatát szolgálta, mint inkább az amerikai életben sikeresen meggyökeresedett, ám egyre öregedő kivándoroltak önérzetének lett látletele.

Az egyházszerveződésben a kivándorolt reformátusok jártak az élen, South Norwalkon alakult meg Cleveland és Pittsburgh után az Egyesült Államok harmadik magyar református egyháza. A kezdet sok-sok nehézséggel járt, itt jelentkezett először az amerikai magyar protestánsok későbbi nagy problémája, az egyházi fennhatóság kérdése. A magyarokra a helyi kongregacionalista egyház figyelt fel először miután egy tragikus vonatbalesetben meghalt egy magyar kislány 1889-ben. Akkor vették észre, hogy a városban már több száz magyar lakik, de nincs egyházuk, papjuk. A South Norwalk Congregational Church kezdeményezésére az egyház missziós központja a magyarok ellátására Pittsburghból hívott segítséget, egy szlovák fiatallembert, Petró Jánost, aki 1893 januárjában kezdte meg szolgálatát a városban. Próbálta a magyarokat megszervezni, s Bridgeporton is tartott istentiszteleteket. Nyelvtudásával azonban a magyarok elégedetlenek voltak és többüknek nem tetszett, hogy magyar protestáns, kálvinista hitük ellenére kongregacionalistáknak kezdik nevezni őket. Akik ezt leginkább ellenezték, kiváltak a formálódó egyházszervezetből és egy új, *református* egyházközösséget alapítottak 1893 áprilisában. Ez, vagyis a kiváltak egyháza lett hivatalosan a harmadik magyar református egyház Amerikában. De közben a kongregacionalista mozgalom is folytatódott. Petró még nem volt képzet lelkész, ezért másfél év múlva egyháza tanulmányai folytatására küldte az Oberlin College-be. Helyébe Bassó Béla lépett, aki a missziós munka után 34 taggal 1898-ban megalakította a Hungarian Congregational Church-öt. Ekkor neki sem volt még lelkészi képesítése, prédikátorként látta el a hívek lelki szükségleteit. Miután ezt megszerzi, 1901-ben lelkésszé avatták a magyar kongregacionalista egyházban. A kis magyar, angol nyelvet használó gyülekezet templomául az Ely Avenue-n lévő Union Chapel szolgált egészen 1927-ig, amikor lebontották. A magyar gyülekezet ezt követően hamarosan feloszlott.²²

Az 1893-ben kivált reformátusok kezdeti éveinek krónikáját rendkívül adatgazdagon foglalja össze a clevelandi napilap, a *Szabadság* tíz éves jubileumára 1901-ben kiadott jubileumi száma, érdemes ezt teljes terjedelmében szó szerint idézni:²³

„A south norwalki (Conn.) magyar ref. egyházközség alakulásának idejét tekintve a 3-ik az E. Á.-ban. Megalakult 1893. április havában. Az első magyar isteni-

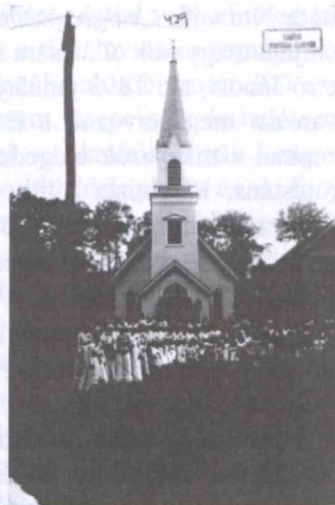
---

²² A kongregacionalista egyház történetét röviden, de legtöbb információval Bütösi János foglalta össze, ld. Diamond Anniversary 1968. 3. Vö. Danenberg 1929. 238–239; WPA, Hungarian Reformed Church, 1–2. Bassó Béla – Kalassay Sándor szavaival – „*egyike volt azoknak a gentry fiúknak, akiket [...] Amerikába küldtek javító iskolába*”; a sárospataki gimnázium negyedik osztályának elvégzése után kerül Amerikába. Kalassay é. 40.

²³ *Szabadság* 10 éves jubileumi száma, 1901. 31. Az idézetben szereplő hivatkozás a misszióra, az Reformed Church in the U. S. egyháztestet jelenti, amely felkarolta, támogatta a magyarok egyházi szervezkedését. A református egyházszervezés későbbi fejleményeit ezúttal nincs tér – még a helyi viszonyok szempontjából sem – ismertetni.

tisztelet április 17-én volt, s már május 26-án 270 dollárért megvette az egyházközség a templomhelyet. Addig is, míg a templom fölépült, a methodista egyház által ingyen felajánlott teremben tartották az istenitiszteletet. A templomépítés ügye az akkori rossz munkaviszonyok miatt az egyhangú lelkesedés mellett is csak nehezen haladhatott. Közben Dókus Gábor, a jelenlegi lelkész, a ki mint tanító jött ki, 1894. szept. 29-én letette a lelkészi vizsgát és dec. 9-én lelkésszé szenteltetett. 1895 őszén kezdetét vette a templomépítés. Az egyházközségnek csak 250 dollárja volt, de a templom mindamelllett 1896 tavaszán elkészült s március 29-én adatott át rendeltetésének. A templom egyszerű, tornya alacsony, mert az egyházközség körülményei nagyobbat nem engedtek, de nemsokára torony is lesz. A templom hossza 40, szélessége 26 láb és 170 embernek van benne hely. Építése 1800 dollárba került, de ebből 400 dollárt elengedett a missió. Az összegből még 400 dollár fizetetlen. A belső berendezés 240 dollárba került a székeken kívül. 1897-ben megvette az egyházközség a templom mellett levő házat s azt később 1901-ben a templom mellett levő tágas térre vitték át s iskolává alakították, a régi helyen pedig új parókia épült. Az iskolában 50–60 gyermek él. Az új parókia 1400 dollárba került. Ennek fölépítésénél a missió 800 dollárral segédkezett. Az új parókiát és iskolát 1901. szept. 8-án avatták föl. Az egész telek nagysága 90–160 láb s értéke az épületekkel együtt 3000 dolláron felül van. Erre az adósság 1550 dollár. Az egyházközség évi bevétele 600–650 dollár. Az egyházközség férfi tagjainak száma 66, férjezett nők száma 30, 13 éven alul levő gyermek 118. Keresztelés volt az egyházközség fönállása óta 181, ebből az anyaegyházra 115 jut. Esketés volt 65, ebből az anyaegyházban 41. Temetés volt 30, ebből 6 a vidéken. Az anyaegyházban a 26 halott közül 6 kivételével mind gyermek volt.” Az egyház növekedését jól mutató statisztika a továbbiakban így alakult: 1933-ig keresztelés 1124, házasságkötés 422, halálozás (1906-tól) 129 férfi, 85 nő és 101 gyerek.²⁴

Dókus Gábor fonyi kántortanítót a kivándorolt falubeliek, a rokonok hívták ki South Norwalkra. A hívó szóra szinte azonnal – ahogy már szó volt róla –, 1893. április 6-án érkezett meg családjával a városba. Két hét alatt megszervezte a gyülekezetet, haladéktalanul hozzákezdett a saját templom felépítésének megszervezéséhez. Dókus Gábornak nem volt lelkészi képesítése. Az idézetben szereplő lelkészi vizsgát az amerikai magyarok között már tevékenykedő Reformed Church in the U.S. magyar lelkipásztora, Ferenczy Ferenc segítségével, az ő előírásai szerint tette le. Miután ezt teljesítette, a Reformed Church – a „misszió” – hivatalosan is bejegyezte a harmadik amerikai magyar egyházközséget.²⁵

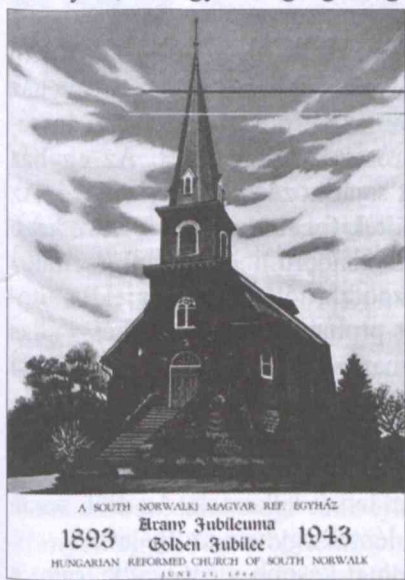
1. kép
A reformátusok „kis fehér templomának” avatása, 1896. (Magyar Országos Levéltár, K 26–1905–XIX–146. I. rész, 3211–1904 i.sz.)

²⁴ Emlékalbum 1929. 31. és Tóth 1934. alapján. Halotti anyakönyvet csak 1905-től vezetik, az újságcikkekben említett korábbi adatok nyilvántartása időközben az egyháznál elkallódhatott.

²⁵ Kalassay én. 43–48; WPA, Hungarian Reformed Church; Diamond Anniversary 1968. 5–9. Dókus Gábor 1861-ben született Kovácsvágáson. Fonyban kötött házasságot Kvancz Borbálával 1889. január 23-án. Két fia, Gabriel és Alexander lett lelkész és két lánya lett lelkész fele-

Giskra követségi tanácsos feljegyzésében elismerően írt az egyházban szerzett tapasztalatairól. „Elismerem – fogalmazott –, hogy rám ennek az egyházközségnek a kedvessége, szerény és jól rendezett viszonyai és a lelkipásztor lelkesült buzgalma miatt megkapó hatással volt.” Kitért a lelkész tanítói munkájára is: „Az egész kolónia 150 iskolaköteles gyermeket számlál – írta –, akik közül 70 Dókus iskoláját látogatja, akik általában szombatonként, s a szünidőben a nyilvános iskolák bezárta után naponta járnak ide. Már a lelkipásztor úr egyénisége és a rendelkezésre álló korlátozott idő miatt az iskola nem lehet nagyon intenzív, de fő hivatását mégis betölti, tanítja a gyerekeknek az anyanyelvüket, ill. megismerteti velük a hazai történelem alapvető eseményeit.” A dolog nem lényegtelen árnyoldalaként annyit tesz szóvá, hogy „a régi hazához fűződő kötelék önfeláldozó és buzgó ápolása” ellenére már a lelkész is megszerezte az állampolgárságot.²⁶

A reformátusok temploma – a „kis fehér templom” (1. kép) – hamar szűknek bizonyult, az egyháztagság megnövekedett. A fizető egyháztagok száma 1909-ben

2. kép

A South Norwalk-i magyar református templom, az egyház ötvenéves jubileumára kiadott emlékkönyv címlapjához tervezte Stevan Dohanos, 1944.

164 férfi és 64 nő. Új templom építését határozták el, noha éves bevételük – közel kétezer dollár – a tervezett építkezés költségeinek egytizedére nyújtott fedezetet. Nagy, tizenháromezer dolláros kölcsönrel 1911-ben készült el az új, tágas téglatemplom a régivel átellenben a Lexington Avenue szemközti oldalán, amely 700-1000 fő befogadására alkalmas (2. kép). Ez az amerikai magyar reformátusok által épített egyik legszebb és a legnagyobb befogadó képességű templom-épület.²⁷

Dókus Gábor volt az egyetlen amerikai magyar lelkész, aki sehol másutt nem fordult meg, mindvégig kitartott hívei mellett. Harmincnyolc évi szolgálat, két templom és parókia, iskola felépítése után mondott le állásáról meggyöngyült egészsége miatt 1932-ben. Még megerőlt, hogy egyháza a következő évtől teljesen önfenntartóvá vált, kölcsöneit visszafizette. A hívek azt is vállalták, hogy a közegeház nyugdíját évi 400 dollárral kiegészítve első lelkészüket haláláig anyagi ellátásban részesítették. Dókus Gábor 1936-ban hunyt el.²⁸

Egyedülálló, hogy az egyház arany-jubileumakor is még csak a harmadik lelkipásztor teljesített szolgálatot. Dókus utódai már elsősorban amerikai

sége, Bertha a tarcali születésű Horváth Sámuellel, Erzsébet az Újfehértóról kikerült Bogár Károllyal kötött házasságot.

²⁶ Ld. a 12. jegyzetet. Elismerő szavai ellenére Giskra feljegyzése elején igen lekezelően Dókus Gábort találkozásukról írva mint „egészen jelentéktelen kis ember”-t említi.

²⁷ Arany jubileum 1944. 23–27. – Papp Károly lelkész itt írja, hogy a templomban 700 ülőhely lett kialakítva (ebből a karzaton 160), de ha a szükség úgy kívánja, 1000 lelket is el lehet helyezni. Diamond Anniversary 1968. 7. Tóth 1940. 300.

²⁸ Tóth 1934. 8–10; Arany jubileum 1944. 31–33.

iskolázottságú lelkészek voltak. Az első, Tóth Béla Lancasterben végezte a teológiát, ezt követően 1929 őszén egy évre beiratkozott Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem filozófia szakára, majd utóbb a Yale Egyetemen nyert doktorátust (1940-ben). Segédlelkészként került az egyházhoz 1930-ban, ahol sokat tett az egyház modernizálásáért. Az ő belépése után 1931-ben szűnt meg a már ritkaságszámba menő diktálás utáni éneklés, s ekkor hagyták el a két poharas úrvacsoraosztást és tértek át az egyéni poharak használatára. Az 500 darab aranszegélyű poharat és tíz ezüsttálcát a Nőegylet vásárolta meg az egyháznak. Szintén ekkor vezették be az angol nyelvű istentiszteletet az elamerikaiasodott fiatalság megnyerése érdekében. Az angol nyelvű szolgálatot vasárnap esténként a segédlelkész tartotta. Ez a kezdeményezés ekkor még nem vált be, két év múlva felhagytak vele. Pár év múlva, 1939-ben azonban újra indították, immáron vasárnap délelőtt, s azt követően ez állandósult.²⁹ Őt követte Papp Sándor a nehéz háborús években (1942–1947), majd Hartó András (1948–1959), aki az egyházi élet amerikanizációját igyekezett előmozdítani. Az ő idejében létesített az egyház új közösségi helyiségét 1956-ban, amit az első lekipásztor emlékére Dokus Hallnak (Dókus Emlékhallnak) neveztek el. Ez eredetileg nem volt más, mint az egyház első kis fatemploma, amit még 1912-ben vett meg az egyház volt főgondnoka, Hevesi József 5000 dollárért. Ő építtette át mozinak, rendezvényteremnek. A Hevesy Hall évtizedekig szolgálta a város közösségi életét. Az egyház 1955-ben vásárolta vissza az épületet és alakította át saját közösségi helyiségévé. Az új létesítmény nagy szolgálatot tett az 56-os menekültek fogadásakor.³⁰ A következő lelkész, Bütösi János (1960–1976) már a második világháború utáni új emigrációhoz tartozott. Ekkor sok szempontból egy új korszak kezdődik, jóllehet a „régiek” s utódaik élete sem zárult még le. Őt követően folyamatos problémát jelent a lelkészi állás betöltése. A százéves jubileumkor nem volt az egyháznak lekipásztora. Az ünnepi istentiszteletet vendéglelkészek tartották, akik közül kettő a gyülekezet köréből származott: Louis G. Wargo és Ellen C. Cahy; mindkettőjüket a norwalki egyháznál keresztelték, itt konfirmáltak.³¹ Rajtuk kívül Ellen Cahy három rokona – Samuel, William és Theodor Horvath –, valamint még hárman lettek lelkészek. Az idők során ebből a gyülekezetből velük együtt összesen nyolcan léptek egyházi szolgálatba.

A katolikus egyház megszervezése egy ütemmel később ment végbe, mint a reformátusé. A katolikusok kezdetben a környékbeli amerikai templomokba jártak. Legközelebb Bridgeporton volt magyar katolikus templom, a Szent István plébánia, amely még 1894-ben alakult. South Norwalkon Kubinyi Viktor volt az első magyar katolikus pap, aki 1902-től a St. Joseph római katolikus templomban tartott a magyaroknak szentmisét. Őt négy év múlva Grósz Ferenc követte, és sikerrel kezdeményezte az önálló egyház megalakítását, miután működési engedélyért felkereste a hartfordi

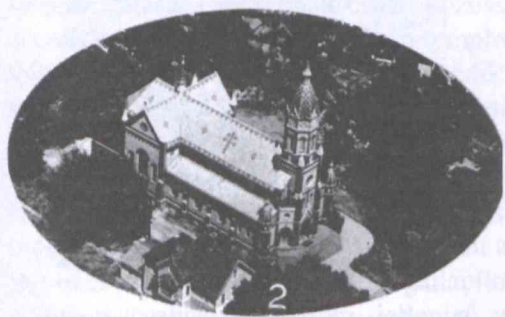
---

²⁹ Tóth 1934. 5–6. Az angol nyelvű istentisztelethez ld. uo. 6, 10; Arany jubileum 1944. 35. Tóth Béla 1903-ban Rákoson született, nyolc éves korában került Amerikába, Pittsburghbe, itt járt iskolába. Tóth 1940. 310–311.

³⁰ Arany jubileum 1944. 27; Diamond Anniversary 1968. 15, 25. A Hevesy Hall eladására bizonyára azért került sor, mert tulajdonosa elhalálozott. A WPA-felméréskor Steve Hevesy is itt lakott.

³¹ Mindketten harmadik nemzedékeliek, ld. Anniversary Album 1993. 16–17.

püspököt. Az egyház 1906-ban alakult meg.³² A templomépítés Csernitzky István nevéhez fűződik, aki 1908 őszétől 1914-ig működött South Norwalkon, majd püspöke Bridgeportba helyezte, itt teljesített szolgálatot haláláig, 1948-ig. Csernitzky gyors és hatékony munkát végzett, alig egy év alatt megerősítette az egyház szervezeti életét és felépítette a Szent László katolikus templomot. A Szent József Egylet által a templomépítésre adományozott telket Csernitzky eladta, s helyette egy három holdas telket vásárolt hitközségi célra. A templom alapkövét 1909-ben a legnagyobb amerikai ünnep, a Hálaadás napján, november 25-én tették le, az építkezés 1910 júliusában fejeződött be, harmincezer dollár értékben. A templom az építő plébános szavai szerint „a

3. kép

Szent László katolikus templom, ismeretlen fényképész felvétele, 1930-as évek. Megjelent Shvoy Lajos *Amerikai levelek* c. könyvében 1937-ben. (Székesfehérvári Püspöki Levéltár, No. 5666 iratcsomó)

híres kőbányainak mintájára, város legmagasabb dombján” épült,³³ „*fenn egy hegy tetején* – számolt be erről Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1937-es látogatása nyomán –, *a város kiugró részén, honnan gyönyörű kilátás nyílik a tengerre*”.³⁴

A téglából emelt monumentális templomépület a Lechner Ödön által tervezett kőbányai Szent László plébánia-templom másolata (3–5. kép). A magyarországi minta köztudott volt, de az 1930-as években már pontosan nem emlékeztek eredetére. A WPA-felmérésében az szerepel, hogy a templom az óhazai építészeti formát követi, több pontján a régi magyarországi templomokhoz hasonlít, s ezzel a ténnyel a hívek óhazai ragaszkodását hangsúlyozták – a felmérést készítő H. Lee Connor, illetve informátora, az akkori plébános.³⁵ Ez a vélekedés nem fejezi ki azt a szándékot, ami épp a falusi kivándoroltak megnövekedett aspirációiból származott. Pontosabban, közösségi vezetőjük, Csernitzky plébános azon elhatározásából, hogy a környék egyik legszebb templomát épp a magyar bevándorlók építsék meg. Ő egy, a korszak európai városépítészetében korszerűnek számító templomépület átültetésével akarta hangsúlyozni a kivándoroltak anyagi gyarapodását, a befogadó társadalom számára szóló üzenetét.

³² Danenberg 1929. 239–240, WPA, Connor, St. Ladislaus Catholic Church, 1. p. (szerinte az egyház 1907 júliusában alakult); Shvoy 1937. 36. Br. Giskra beszámolójában azt írta 1904-ben, hogy a katolikusok névlegesen az itteni ír egyházközséghez tartoznak, „*mégis a magyar r.k. Csaba plébános a lekipásztoruk, a közeli Bridgeportból*”. Ld. 12. jegyzet.

³³ Csernitzky 1924. 10; vö. Danenberg 1929. 240. – nem említi a magyarországi mintát. H. Lee Connor hivatkozik az alapkövszentelés hálaadónapi időpontjára s annak jelentőségére; a templom ünnepélyes felszentelését 1912. június 30-án tartották, amire New Jersey, New York, Connecticut államokból jöttek meghívottak. A vallási ceremónia után a magyarok társadalmi rendezvényeik központjában, az Arion Hallban ünnepeltek. (WPA, St. Ladislaus Catholic Church, 2. p.).

³⁴ Shvoy 1937. 36.

³⁵ WPA, St. Ladislaus Catholic Church, 2; nem említi a templomépület építészeti eredetét az amerikai magyar katolikusok történetének első összefoglalója Török 1978.

4. kép

Magyarok litánia után a templom előtt, 1937. Megjelent Shvoy Lajos *Amerikai levelek* c. könyvében 1937-ben. (Székesfehérvári Püspöki Levéltár, No. 5666 iratcsomó)

5. kép

St. Ladislaus Church, jelenlegi állapot, ismeretlen fényképész felvétele.

A magyar katolikus egyház már korán az amerikanizáció jeleit mutatja. Csernitzky István áthelyezését követően Szabó Miklós József vette át a plébániát. „*Father Szabó – írta Csernitzky az amerikai magyar katolikusokról készült összegzésében – saját találmányú cement burkolattal csinosította a paplak és [a] templom környékét.*” Ő nem sokáig állt az egyház élén, s magyar pap hiányában, „*az amerikai származású Father Degnan, ír pap, a ki budapesti seminarista korában tanult magyarul*” követte.³⁶ Bár prédikált magyarul, nem jelentett a híveknek igazi megoldást. Utóda, az ír származású Alexander Geist még kevésbé. A hívek tiltakoztak. Jártak a hartfordi püspöknél és próbáltak Magyarországról is segítséget kapni. Ennek érdekében a „Szent József védnöksége alatt álló római és görög katolikus betegsegélyező és temetkezési egyesület tagjai” 1931-ben panaszos levelet írtak a magyarok első világháború utáni kongresszusa (1929) után a külföldi magyarokkal való kapcsolattartással megbízott szervező irodának. Ebben hosszasan sorolták sérelmeiket: „*Minket itt – írta az egyesület nevében Domonkos Gáspár – Norwalki rom. kath. magyarokat már vagy 12 éve olyan papok oktatnak hitgyakorlatainkra, akik az utódinkból ki akarják ölteni a Magyar érzést és a nyelvet. Az igaz, hogy még magyarul prédikál minden vasárnap egyszer, de egyszer meg angolul, amit mi magyarok nem a legjobb szemmel nézünk, mert hisz a mi adakozó készségünkéből épült fel ez a szép templom.*” Leírja, hogy a plébános gyerekeket a vasárnapi iskolában is angolul taníttatja az apácaikkal, majd így folytatja: „*lehet-e ily rettenetes, elvetemült és magyargyűlölő pap mellett, [hogy] az utódokra is rá maradjon a mi Magyar mi voltunk, mert mi azt szeretnénk, hogy ezzer éveken keresztül is maradjon meg a magyar magyarnak.*”³⁷

³⁶ Csernitzky 1924. 10.

³⁷ MOL, P 975. 4. cs. 187 (South Norwalk). A könnyebb érthetőség kedvéért az idézetben kitétem a hiányzó központozást.

Úgy látszik, a hívek ellenkezésének meglett a következménye: 1933-ban új papot kaptak. Ugyan ismét egy amerikai születésű pap lépett a sorba, de ő magyar szülők gyermeke volt, Bridgeportról származott. James Lengen volt az első második generációs magyar, aki ebből a közösségből papi pályára lépett. Jól beszélt magyarul, ám ahogy Shvoy püspök írta, kiváltképpen az „amerikaiak nyelvén” tudott beszélni. Ő úgy vélte, hogy ez a megoldás látszik a legsikeresebbnek: „*magyar szülőknek Amerikában született gyermekei megfelelő magyar szemináriumi neveléssel legalkalmasabbak, hogy átvegyék és folytassák az elődök apostoli munkáját.*”³⁸ Lengen atya 1933-ban New Havenből érkezett. Tevékenységében nagy szerepet kapott a templom modernizálása, így az alagsorban közösségi helyiséget alakított ki, modern konyhát szerelt be, átalakításokat végzett a templom belsejében, díszítésében és a környezet, a telek szépítésében. Az ő nevéhez fűződik a templomszentelés 25 éves évfordulójának megünneplése, amikor a templom mellett Lourdes-i kápolnát állítottak fel 1937. május 9-én, anyák napján. A kegyhely három helyi magyar iparos munkájaként készült. Az ünnepségen több mint 500-an vettek részt, a gyerekek magyar ruhában vonultak fel, a hívek énekeiket a WPA-felmérés amerikai kutatója a magyarokra jellemző „speciális himnuszoknak” nevezte, tehát az egyházi rendezvény érzelmelten etnikus jegyeket mutatott. Egyébként megállapította, hogy az egyház teljesen olyan, mint egy amerikai, csak a magyarokra jellemző vonást nem lehet kimutatni náluk. Egyetlen szokást, a templombúcsút említette meg, amit a hívek még az óhazai gyakorlatból éltenek tovább. Kiemeli továbbá, hogy bár a katolikusok többen vannak, körülbelül 1200-an, vagy még többen, csak a reformátusok tartanak fenn nyári magyar iskolát, ahova katolikus hívek gyermekei is járnak magyar nyelvet, történelmet tanulni.³⁹ A norwalki magyar plébános, Lengen atya sikeres amerikai egyházi személyiség lett. A pápa prelátussá nevezte ki és a Katolikus Liga vezetőségében is munkálkodott. Nyugdíjba vonulásáig, 1977-ig állt a norwalki Szent László plébánia élén.⁴⁰ Utána Edwin P. Burke, majd 2005-től Michael J. Bachman következik, aki megrendezte az egyházalapítás százéves jubileumát. Szándékában áll a templomot az eredeti formájában megújítani építésének 2010-ben esedékes százéves évfordulójára.

*

South Norwalk egykori springwoodi magyar negyedében, a Whistleville-en ma már nem laknak magyarok, évtizedekkel ezelőtt régi házaikból (6. kép) a tehetősebb városrészekbe, a környékbeli településekre költöztek. Emléküket néhány itteni utcanév és a két magyar alapítású templom őrzi. A Szent László katolikus templom építészeti mintája, a lechneri örökség szimbolikus értéke napjainkban ismét előtérbe került,⁴¹ amikor – a százéves évforduló idején – az egyház teljes amerikanizációja ellenhatásként a helyi magyarok ismét hivatkoznak a templom eredetére mint a korai bevándorolt magyarok értékes hozzájárulására a helyi, amerikai élethez. Dókus Gábor emlékét a közelmúltban Magyarországon is megidéztek. Egykori szolgálati helyén, Fonyban

---

³⁸ Shvoy 1937. 36. A püspök a pap nevét tévesen Lengyel Emilnek írta.

³⁹ WPA, St. Ladislaus Catholic Church, 3; 2nd installment 2; Lengen atyáról, a búcsúról: WPA, Religion, 5–6, a nyári iskoláról: 4

⁴⁰ Török 1978. 284. – megjegyzendő, hogy ez a nagyon szűkszavú áttekintés az egyház kezdeit illetően pontatlan adatokat tartalmaz.

⁴¹ Soos 2007.

emléktáblát avattak tiszteletére 1997. május 25-én, vasárnap délután. Borsos István szobrászművész kő reliefjénél Bütösi János mondott emlékbeszédet, aki South Norwalk magyar református gyülekezetének tizenhét éven át volt lelkipásztora, Dókus Gábor egyik örököse.⁴²

E sorokat épp akkor fejezem be, amikor a 91 éves korában elhunyt Bütösi Jánost örök nyugalomra helyezik.

6. kép

Magyar munkáslakások, ismeretlen fényképész felvétele, 1930-as évek.

Megjelent Shvoy Lajos *Amerikai levelek* c. könyvében 1937-ben.

(Székesfehérvári Püspöki Levéltár, No. 5666 iratcsomó)

IRODALOM

ANNIVERSARY ALBUM

1993 *100 Anniversary Album 1893–1993*. CT, The Hungarian Reformed Church, South Norwalk.

ARANY JUBILEUM

1944 *A South Norwalki Magyar Ref. Egyház Arany Jubileuma / Golden Jubilee, Hungarian Reformed Church of South Norwalk 1893–1943*. June 21, 1943. South Norwalk, 1944.

BARDIN, Hillel et al.

1959 *The Hungarians in Bridgeport: A Social Survey*. Conn., Department of Sociology, University of Bridgeport, Bridgeport.

CSERNITZKY F. István

1924 *Amerika római katolikus magyarsága. Amerikai Magyar Népszava, 25 éves jubileumi szám, 1924. április 17. Magyar-Amerika melléklet, 9–11.*

DANENBERG, Elsie

1929 *Romance of Norwalk*. The States History Co., New York.

⁴² A Round Trip of Fame. *Magyar News*, VIII. 1997. No. 8. 6. p., fényképpel. (A szerkesztő, Balogh József írása.)

Diamond Anniversary

- 1968 *Diamond Anniversary Album. The Hungarian Reformed Church, United Church of Christ, South Norwalk, Connecticut / Gyémánt jubileumi emlékkönyv a South Norwalk-i Magyar Református Egyház, 1893–1968.* South Norwalk.

EMLÉKALBUM

- 1929 *Emlékalbum a So. Norwalki, Connecticut Magyar Református Egyház 35 éves évfordulójára 1939. október 13.* South Norwalk.

FEJŐS Zoltán

- 1980 Kivándorlás Amerikába a Zemplén középső vidékéről. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XIX. 293–327.

FERENCZI Lajos

- 1909 *Amerika. Az Egyesült Államokban élő magyarok megélhetési viszonya, helyzete, munkája, keresete és a Carnegie Vasművek ismertetése.* Kollár Ny., Zombor.

GLENN, A. S. (Gondos Sándor)

- 1913 Vissza az ó-hazába. *Magyar Figyelő* III. 3. köt. 282–303.

HAVADTOY, Magdalene

- 1976 *Down in Villa Park. Hungarians in Fairfield.* (Drawings by E. Jean Burke), CT: News Press, Inc., Division of Imprint, Inc., West Hartford.

KALASSAY Sándor

- É. n. *Az amerikai magyar reformátusok története.* Első kötet, 1890–1904. „Magyarság” könyvnyomda, Pittsburgh.

KURTZMAN, John

- 2008 *Whistleville & Hunky Hill.* Kurtzman Signs, Norwalk.

LAKATOS László szerk.

- 1938 *Rákóczi Aid Association Golden Jubilee Book / Rákóczi Segélyező Egyesület Arany Jubileumi Könyve.* Rákóczi, Bridgeport.

PAPP László

- 1990 Magyar utcanevek a connecticuti Norwalk városban. *Magyar Hírek* XLIII. 7.

PUSKÁS Julianna

- 1982 *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940.* Akadémiai, Budapest.

SHVOY Lajos

- 1937 *Amerikai levelek.* Vörösmarty nyomda, Székesfehérvár.

SOOS, Paul

- 2007 St. Ladislaus Church and Ödön Lechner. *Magyar News Online* October. 7–8.

TÓTH Béla

- 1934 *Krónika a South Norwalki Református Egyház negyven éves jubileuma alkalmából, 1894–1934.* A “Bridgeport” ny., Bridgeport.

TÓTH Sándor, szerk.

- 1940 *Jubileumi emlékkönyv.* Amerikai Magyar Reformátusok Lapja, Pittsburgh.

TÖRÖK István

- 1978 *Katolikus magyarok Észak-Amerikában.* OH., Youngstown.

WPA

- 1936–1937 *The Magyars of Norwalk.* Works Progress Administration, Federal Writers' Project for the State of Connecticut. Historical Manuscripts & Archives, University of Connecticut, Storrs, CT. Box 24, 100: 16.